

Orgulje u bogoslužju

MIRTA ŠKOPLJANAC – MAČINA, SPLIT

Stručni članak

Ovo predavanje održano je na Ljetnoj orguljaškoj školi u Šibeniku 1997. godine.

Ako krenemo od samih početaka orgulja, vidjet ćemo da se njihova povijest podudara s postankom čovjeka i njegova odnosa s primitivnim oblicima glazbenih instrumenata. Već Biblija na prvim stranicama citira Jubala, »*praoca svih koji sviraju na liru i sviralu*« (Post 4,21), a prvi puhački instrumenti, kao flauta, oboa, aulos, siringa, čeng, gajde i sl., bili su preteče orguljskih svirala. Temeljni događaji egipatske civilizacije (iz helenističkog doba) povezani su s »hidrauličkim orguljama« i naširoko ih je opisao Vitruvije (I. st. prije Krista) i Heron Aleksandrijski u sljedećoj grčkorimskoj epohi (I. st., poslije Krista).

Upravo iz ovih vremena datiraju orgulje kao glazbeni instrument, a njihov se izum pripisuje inženjeru Ktesibiju iz Aleksandrije (250. godine prije Krista). Te prve orgulje bile su daleko izvan svake liturgijske funkcije, smještene u veličanstvenim hramovima posvećenim helenističkim božanstvima. Dakle, daleko od bogoslužnih prostora, smještene po kraljevskim palačama, orgulje su se razvijale kao glazbalo velikih zvučnih mogućnosti. Zbog toga su se upotrebljavale za svečani doček vojske, za pokretanje vojnih trupa u vrijeme napada, kao i za obilježavanje kraljevskih svčanosti. Uz ove, postojale su i manje orgulje s blagim i očaravajućim zvukom, kako doznajemo iz pera povjesničara. Kod Araba su također postojali različiti tipovi orgulja, a nazivali su ih »*instrument koji se čuje na šesdeset milja*.«

Ovaj glazbeni instrument rođen na obalama Egipta, na ušću rijeke Nila, prošao je cijeli istočni Mediteran i stigao u Zapadni svijet – u Rim, te zaživio u cijelom Rimskom carstvu. Nakon propasti Rimskog carstva i barbarskih navala, sklonio se ponovno na Istok, da bi se odatle još jednom vratio i nastanio na Zapadu (orgulje Pipina Malog 757. godine), nastavivši tako svoju povijest, oblikujući se po karakteristikama pojedinih europskih naroda sve do današnjih dana.¹

Čvrsta povezanost orgulja i kršćanstva doznat će orguljama da počnu živjeti pod crkvenim svodovima od srednjeg vijeka pa nadalje. Teško bi orgulje mogle imati svoju tako dugu i bogatu povijest da se nisu nastanile u posvudašnjim i svekolikim sakral-

nim prostorima; kako u lađama velikih bazilika, običnih crkava, tako i u najmanjim kapelama.²

Iako su na samim počecima kršćanstva ideološki bili potpuno suprotni, moramo priznati da je poistovjećenost orgulja s kršćanskom Crkvom učinila od ovog glazbala posebni slučaj u glazbenoj povijesti. Nijedno drugo glazbalo ne može se podičiti tako čistom i širokom povijesnom tradicijom, dugom 2300 godina, od starih predkršćanskih vremena do današnjih dana, od poganskog Istoka do kršćanskog Zapada.³

Što se tiče povezanosti orgulja i kršćanstva u prvim stoljećima poslije Krista, poglavari kršćanske Crkve, držeći se skrupulozno tradicije, opetovano su zabranjivali uporabu bilo kakvog glazbenog instrumenta svakome tko je htio pjevati hvale Bogu.⁴

Danas nam se ova zabrana čini sasvim suprotna Bibliji, koja vrvi od redaka u kojima se slava Svevišnjemu uzdizala uza zvuke cimbalu, truba, rogova, harfa, lira

Pitamo se zašto je prva kršćanska Crkva zabranjivala zvuk glazbenih instrumenata u svojim obredima? Zbog dva razloga, možemo odgovoriti:

Prvi je razlog taj što kršćani nisu htjeli da ih se čuje, a jasno je i zbog čega, kad se zna da su svoje sastanke mogli obavljati samo tajno, u katakombama ili drugim skrovitim mjestima.

Drugi je razlog taj što su se u tim vremenima orgulje i drugi glazbeni instrumenti mnogo upotrebljavali u poganskom kultu, a kršćani su pod svaku cijenu htjeli biti različiti od njih, čak do te mjere, da glazbenik koji je želio prijeći na kršćanstvo morao je napustiti svoju profesiju.

Kako su orgulje postale crkveno glazbalo, ostaje jedno od velikih neriješenih pitanja u glazbenoj povijesti.

Orgulje Pipina Malog koje je 757. godine, među ostalim skupocjenim darovima, dobio na poklon od bizantskog cara Konstantina V. završile su u nejasnim okolnostima. Neki povjesničari tvrde da su bile smještene u jednu francusku katedralu, a drugi o tome šute.⁵

No, kako bilo da bilo, orgulje na Zapadu udoše (iako uz mnogo nepovjerenja) u Crkvu i unapredovahu. Nove zapadnoeuropske orgulje vezane su posebice uz ime venecijanskog svećenika (kasnije redovnika) Giorgia,⁶ koji je bio čudesan izumitelj »*organorum cincinnandorum*«. ⁷ Njegovi učenici graditelji orgulja - orguljari bili su monasi i redovnici i za pretpostaviti je da su upravo oni unijeli orgulje u crkvu i uveli u bogoslužje. Zato se ne treba čuditi

što su orgulje iz mističnih samostanskih prostora postupno prelazile pragove kršćanskih crkava i nastanile se u njima kao omiljeli ures svečanog bogoslužja. Tako su orgulje potkraj IX. stoljeća započele svoje tisućljetno služenje u bogoslužju u novom crkvenom prostoru molitve i mističnosti.⁸

Od tada, dakle, povijest i širenje orgulja krenuše rukom pod ruku s bogoslužjem u Zapadnoj kršćanskoj Crkvi, dok u ortodoksnim kršćanskim Crkvama Grčke, Makedonije, Bugarske i dr. orgulja nema, već ih se može naći katkad na dvorovima. Danas pak na Istoku orgulje se mogu čuti samo u koncertnim dvoranama.

Uporaba orgulja na kršćanskom Zapadu raširena je od X. stoljeća. U XI. stoljeću nalazimo sigurna svjedočanstva o uporabi orgulja u crkvenim funkcijama, a u XII. stoljeću orgulje su prisutne u svim katedralama i velikim samostanima, gdje ih obično svira redovnik, koji je u isto vrijeme i iskusan orguljar.⁹

Orgulje, od ovih stoljeća pa nadalje, prate i tumače javno bogoslužje zapadnih kršćanskih vjera i postaju službeno glazbalo katoličke Crkve. Tako će Crkva na Milanskom koncilu 1287. zabraniti uporabu svih drugih glazbenih instrumenata u bogoslužju osim orgulja. Idući prema ovamo, katolička Crkva ih sve više uzdiže i prisvaja ih s plemenitim nazivima.

Tako je Tridentinski koncil, u 16. stoljeću iznio svoje stajalište o orguljama: «Crkva priznaje orgulje kao svoj glazbeni instrument prikladan prije svega po karakteru i naravi za sveto pjevanje».¹⁰

S obzirom na njihovu funkcionalnost papa Pio XI. u apostolskoj konstituciji *Divini Cultus* br. 8 (1928.) jasno ih definira: «Crkva uostalom ima svoj glazbeni tradicionalni instrument, orgulje, koje po svojoj čudesnoj raskoši i veličanstvenosti bijahu cijenjene dostojnima da se sjedine u liturgijskim obredima, bilo da prate pjevanje, bilo za vrijeme kad ne pjeva zbor, po crkvenim propisima, razlijevaju blage harmonije.»

Na sličan će se način o orguljama izraziti i papa Pio XII. u svojoj enciklici *Musicae sacrae disciplina* (1955.) u br. 29. » *Između instrumenata kojima je otvoren pristup u hram, upravo i s velikim pravom prvo mjesto zauzimaju orgulje. One su posebno prikladne svetim napjevima i obredima kao i crkvenim svečanostima nadodati čudesan sjaj i posebnu raskoš, a s druge strane diraju duše vjernika ozbiljnošću i mekoćom zvuka, te tako napunjavu pamet nebeskom radošću i podižu ih snažno k Bogu i nadnaravnim stvarima.*«

Sveta kongregacija obreda u uputi *De musica sacra et sacra liturgia* (1958.) u br. 61. donosi: »*Glavni i svečani glazbeni liturgijski instrument u latinskoj Crkvi bile su i ostale klasične orgulje, tj. sa sviralama*«, a u br. 62. »*Orgulje, ako su i male, a koje su određene za liturgijsku uporabu, neka su napravljene po umjetničkim pravilima i ukrašene onim zvukom koji teži k liturgijskoj uporabi. Prije svečanog otvaranja neka se blagoslove po obredu i neka se čuvaju s posebnom brigom kao sveti predmet.*«

Drugi Vatikanski sabor i Upute koje su izišle poslije njega nisu imale mnogo pridodati, jer je prije uglavnom sve rečeno, i to vrlo dobro. Sabor se ograničuje samo na to da potvrdi tradicionalno mišljenje o ulozi orgulja u liturgiji. »*U latinskoj Crkvi treba uvelike cijeniti orgulje sa sviralama kao tradicionalno glazbalo kojega zvuk može crkvenim obredima dodati divan sjaj i srce veoma uzdignuti k Bogu i nebeskim stvarima.*«¹¹

Sveta kongregacija u uputi *Musicam sacram* (1967.) u br. 62 gotovo doslovno citira br. 120 iz SC i još naznačuje u kojim trenucima orgulje mogu svirati kao solistički instrument.

Poslije svih citiranih dokumenata nameće nam se pitanje: zašto katolička Crkva s tolikom svečanošću uzdiže orgulje? Odgovor bi bio, zato jer ih smatra prilagođene trima fundamentalnim normama proglašenim od pape Pija X., oca liturgijske reforme 20. stoljeća, kao – *conditio sine qua non* – jer glazbu čine sposobnom za liturgijsko služenje. Kako nam je poznato, Pio X. traži da ta glazba bude autentična umjetnost; sveta i univerzalna.

Orgulje nisu glazba već glazbeni instrument u funkciji bogoslužja preko deset stoljeća. Zato s punim pravom mogu ući u definiciju sakralnosti zbog svoje bliske povezanosti s liturgijskim činima i zato što su u skladu s trima citiranim oznakama sakralnosti orguljske glazbe pape Pija X.

Vrijednost orgulja je u njihovu zvuku, koji se proizvodi na jedinstven način.¹² Senzibilnost orguljaša ne utječe izravno na zvuk orguljskih svirala, već se ograničuje na oslobađanje akustične energije koja poprima estetsku formu bez subjektivnog umjetnikova utjecaja i od nje je odijeljena kao što je odijeljeno duhovno od svjetovnog.

Budući da je zvuk orgulja oslobođen subjektivnih umjetnikovih doživljaja i strasti, on govori ljudskom duhu kao veliki glas prirode, kao jeka Stvoriteljeva glasa. Svjetovno ga ne dira dok ga duhovno uzdiže. Tako su orgulje shvatili dvojica najvećih orguljaša J. S. Bach i G. Frescobaldi.

Osim toga, orgulje imaju posebne zvučne karakteristike, koje interpretiraju zvučne ideale pojedinih europskih lingvističkih skupina:¹³

talijanske – prozirne Ripiene;
francuske – zvonke Jezičnjake i oštre Kornete;
njemačke – ozbiljne Fonde i bistre Mješanice;
anglosaksonske – zaobljenosti Diapazona i Tuba;
španjolske – briljantne Piene i razlijeganje horizontalnih Tromba.

Sve su to raznolike sfumature jednog jedinstvenoga zvučnog izražaja u službi bogoslužja: ni jedan od nabrojanih oblika u apsolutnom vrednovanju ne može se smatrati važnijim od drugoga, a da ne bi u tom slučaju povrijedio univerzalni duh kršćanstva. Međutim, svi imaju zajednički nazivnik u bitnim značajkama orguljske umjetnosti i duhovne glazbe.

Nije zato arbitrarno zaključiti da su orgulje glazbalo bogoslužja ne samo po svojoj plemenitoj nadtisućljetnoj određenosti, već i po svojim temeljnim karakteristikama. Smatramo, dakle, konvencionalnom, ali ne i realnom razliku između liturgijskih i koncertnih orgulja. Teško je odijeliti zvuk orgulja od povezanosti s molitvom i atmosferom svetoga, iako se one upotrebljavaju i za koncerte izvan crkava.¹⁴

Prisjetimo se na ovom mjestu da sakralna glazba ima potrebu crkve kao svog životnog prostora, jer jedan Bachov koralni preludij ili izrada jednog orguljskog komada na gregorijanske teme ili teme naših korala iz *Cithare Octochorde*, neće biti nikada ista ako se svira u jednoj crkvi ili u jednoj koncertnoj dvorani. Ove skladbe nužno zahtijevaju klimu sabranosti pa čak i posebnu akustiku, koja se nalazi jedino pod svodovima crkava.

Iako se solistička uporaba orgulja danas ograničava na malo intervenata za vrijeme liturgijskih slavlja, to ih se može tim više koristiti za druge trenutke slušanja izvan bogoslužja, kako to i preporuča katolička Crkva tj. Kongregacija za Božanski kult. Ona u svom dokumentu *Koncerti u crkvama* u br. 9 donosi i neke praktične odredbe: »Sveta glazba, tj. ona koja je sastavljena za liturgiju, ali koja zbog određenih razloga ne može biti izvedena za vrijeme liturgijskih slavlja i religiozna glazba, tj. ona koja se nadahnjuje tekstom Svetog pisma ili liturgije ili pak koja poziva k Bogu, Djevici Mariji, svecima ili Crkvi, mogu naći mjesta u crkvi, ali izvan liturgijskih slavlja. Zvuk orgulja i druge glazbene izvedbe, i vokalne i instrumentalne, mogu služiti pobožnosti i vjeri ili ih poticati«.

Takve izvedbe imaju svoju osobitu korisnost:

- a) da pripreme na glavna liturgijska slavlja ili pak uvećaju svečanost izvan liturgijskih slavlja;
- b) da istaknu osobito obilježje raznih liturgijskih vremena;
- c) da u crkvi stvore ozračje ljepote i meditacije, što će pomoći i promicati raspoloženje prihvaćanja vrijednosti duha, pa i u onima koji su daleko od Crkve;
- d) da stvore ambijent koji će učiniti lakšim i pristupačnijim navještaj Božje riječi; na primjer susljedno čitanje Evanđelja;
- e) da održi živim blago crkvene glazbe koje se ne smije izgubiti; glazbu i napjeve koji su bili sastavljeni za liturgijska slavlja; duhovne glazbe, kao što su oratoriji, religiozne kantate koje su i dalje nositelji duhovnih sadržaja;
- f) da pomognu posjetiteljima i turistima da bolje razumiju sakralno obilježje crkve, kao što su koncerti na orguljama predviđeni za određene sate.

Sama činjenica da u ogromnoj orguljskoj literaturi staroj preko sedam stoljeća, u kojoj je 80% skladbi skladano za liturgiju, govori o prednosti liturgijskih orgulja.

Crkveni obred praćen orguljama svakome se sviđa, i najprofinjenijem umjetniku i običnom vjerniku, jer služba bez orgulja izgleda hladna i nepotpuna, a orgulje, da mi to i ne primjećujemo, prenose nas u duhovno ozračje i mi se osjećamo bolje. Zato su orgulje glavni ures jedne crkve; one su ukras i radost svetih obreda, kojima daruju svoje skladne zvukove.

Ako u veličanstvenoj arhitekturi hrama, u sjaju i raskoši obreda i svetog crkvenog ruha nedostaju orgulje, sve izgleda tužno i hladno. Zato ih Crkva smatra svojim u pravom smislu riječi; to potvrđuju i svi glazbenici, pa i svjetovni, jer su svojim skladbama za orgulje dali pečat ozbiljnosti i čistoće. Njihov nježni i jednoliki zvuk, veličanstvena fluidnost, lakoća kojom se prelazi od pianissima do najjačeg fortea, mogućnost kombiniranja registara na razne načine, različitost zvukova koji oponašaju glasove iz prirode, sve su to odlike koje čine da orgulje budu najdostojnije glazbalo koji može sudjelovati u Službi Božjoj, bilo da učini življim i mekšim pjevanje, bilo da ga zamjeni ili se s njim izmjenjuje. Zahvaljujući »pedalieri« te bezbrojnim i raznolikim zvučnim kombinacijama, orgulje imaju trostruko

bogatstvo, nepoznato drugim instrumentima: veliku širinu, puninu akorda, boju i kolorit.¹⁵

Orgulje su glazbalo s puno izražajnih mogućnosti; pomoću svojih registara mogu uzdisati kao osamljenik, zabruniti kao mnoštvo naroda i zapovijedati kao Božji glas... One su liturgijsko glazbalo bez premca. Približiti ih orkestru, kako se to nastojalo učiniti, znači krivotvoriti njihove prirodne i duhovne prednosti a to bi bio zaista teški grijeh, jer orkestar je jedno, a orgulje su drugo. To su dva jednako kompleksna tijela, ali ne mogu jedan drugoga zamijeniti. Osim toga, između te dvije glazbene veličine postoji tajna antipatija. Kaže se da su orgulje i orkestar poput vladara, od kojih je drugi car, prvi papa. Zanimarivši ostale znatne razlike između jednog i drugog, istaknimo da je orkestar «*veoma svjetski*», bez sumnje divan za kazalište, ali za crkvu mehanički. Jer, moramo imati na umu da su ambijentima relacije: ljudi s ljudima, a u crkvi duše s Bogom.¹⁶

Zaključimo: među svim instrumentima orgulje su najplemenitije, najdostojanstvenije, najveličanstvenije, najveće. Preracimo to Mozartovom definicijom: «*One su kraljica glazbala*». Dodajmo: *orgulje nisu jednostavno glazbalo, već skupina glazbala* (grč. organon), kao što i *Sveto pismo nije knjiga nego skup knjiga* (grč. biblion). I zaista, kad promotrimo i proanaliziramo današnje orgulje, moramo priznati, da su one »*instrument nad instrumentima*«, kao što je Sveto pismo »*Knjiga nad knjigama*«, a pjesma Salomonova »*Pjesma nad pjesmama*«,¹⁷ i kao takve najdostojnije da svojim brujanjem u bogoslužju budu izvrstan znak one nove pjesme na koju Sveto pismo često potiče Božji narod.

M. Mirta Škopljanac – Mačina

BILJEŠKE:

¹ *Isusov učenik*, Listić župe sv. Luke br. 5, Otok, 13. listopada 1999.

² Luca Lovisolo, *Il viaggio dell'organo*, ed. Carrara, Bergamo, 1995., str. 22.

³ Isto, str. 22

⁴ Pjevanje koje je bilo psalmodijskog tipa, kakav je prakticirala židovska sinagoga, smatrali su prvi

kršćani prikladnijom formom za razmatranje božanske riječi.

⁵ Luca Lovisolo, *Il viaggio dell'organo*, ed. Carrara, Bergamo 1995., str.11

⁶ Godine 826. grof Baldrigo iz Friulia poslao je u Aachen na dvor Ljudevita Pobožnog, don Giorgia iz Venecije (graditelja orgulja na grčki način) da izgradi jedan novi instrument. Venecija, tada, ponosna kraljica Jadrana, zadržala je dobre odnose, morskim putem, s Bizantom. Tako je, najvjerojatnije, don Giorgio mogao na Istoku izučiti orguljsko umijeće i nastaviti graditi druge orgulje, a i imao je

mного učenika orguljara (graditelja orgulja). Orgulje su tako na Zapadu mogle definitivno ostati do naših dana.

⁷ *Sv. Cecilija*, Zagreb, 1997, br.1, str. 2.

⁸ Isto, str. 3.

⁹ Isto, str. 3.

¹⁰ *Sacrosancti Concilii tridentini*, br. 22

¹¹ *Sacrosanctum Concilium*, br. 120. II Vatikanski koncil, Dokumenti, Zagreb, 1993., str. 61.

¹² Zrak potisnut na umjetan način, pokušava uspostaviti ravnotežu s atmosferom prolazeći preko svirala: ove po zakonu zvučnosti proizvode zvuk, koji se približuje, više od bilo kojeg drugog, prirodnim zvučnostima stvorenoga, kao zvuk vjetrova, mora, jeka s planine, šuštanje lista, tekuće vode (a sve to možemo osjetiti i u našoj hrvatskoj skladbi A. Klobučar *Pjesma stvorova*), a iznad svega sličan je ljudskom glasu, čije je nastajanje bilo inspiracija za mehaničnu orguljsku svirale.

¹³ Violina bilo da je izrađena u Italiji, Francuskoj ili Njemačkoj uvijek će imati četiri žice. S orguljama, naprotiv, nije tako. One mogu biti veoma različite, već prema tome u kojem su geografskom položaju izgrađene, ponekad stavljajući u poteškoću samog orguljaša koji ih treba svirati u nekom drugom mjestu, s kulturom različitom od one gdje je završio svoje studije. Tijekom stoljeća različitosti među europskim orguljama smanjene su samo djelomično. Nijedan se instrument nije tako razvijao, sve do naših dana, kao orgulje ostajući vjerno stoljetnoj nacionalnoj tradiciji, skoro gluhi za sva događanja izvan granica svoje domovine. Iako ni u prošlosti nisu nedostajale izmjene znanja i iskustava među europskim zemljama, nije se uspjelo učiniti europski model orgulja. Pojedini izum ovog ili onog stranog orguljara s toliko je ponosa zadirao u nacionalnu ili mjesnu tradiciju, tako da je u biti ostala nepromijenjena.

¹⁴ C. Moretti, *L'Organo italiano*, Milano, 1973. str. 161.

¹⁵ Vito Da Bondo, *L'Organo*, Bergamo, 1990., str.8.

¹⁶ Zato će se velikani o njima izraziti na sličan način: «*Orgulje su genijalna tvorevina kršćanstva*» - kaže Chateaubriand, «*to je jeka nevijeljivog svijeta, to je glas Kristove crkve*» potvrđuje Lemennais. «*To je jedini koncert u kojem se spaja nebo i zemlja*», pjeva Victor Hugo, a Balzac piše: «*Orgulje su bez sumnje glazbalo koje posjeduje najveću jakost, veličinu i ljepotu od bilo kojeg drugog kojeg je izmislio ljudski um. U njima se nalazi kompletan orkestar. Što se više slušaju veličanstveni zvukovi, sve se bolje razumije sklad stotinu zemaljskih glasova koje povezuju razmak između čovjeka koji kleči i Boga sakrivenog u svetištu*». Naš hrvatski pisac Miroslav Krleža slušajući orgulje ostavi zapisano: «*Zvuk orgulja vršio je na mene neobičan dojam od prvog dana moga pamćenja. I danas još (kao i u danima najranijeg djetinjstva) kada odjekuje grmljavina žorgano pleno, ne treperi samo građevina crkve, njene kolumne, lađe, staklo na prozorima i svijetljaci, nego i čitava moja tjelesna i duhovna supstancija. Dijafragma, žilci, čitava utroba, sve se uznemirilo na vrhunavni glas truba Gospodnjih...*» (*Djetinjstvo* 1902. – 03.)

¹⁷ F. Dugan, *Nauk o glazbalima*, Zagreb, 1944. str. 253 – 254.